[רתם המדבר Retama raetam – צמח חודש טבת תשע"ח]

שיר ורד

רתם המדבר *Retama raetam* הינו שיח ממשפחת הקטניות (פרפרניים) הפורח בעיקר במדבריות ארצנו, בחגורת הספר ובמישור החוף. גובהו נע בין חצי מטר ל 4 מטר, כאשר בדרך כלל גובהו בין 1.5 ל 2.5 מטר. ענפי הרתם ירוקים וגמישים ובעלי חריצי אורך בהם יושבות הפיוניות. הימצאות הפיוניות בחריצי הגבעולים מאפשרים לצמח להמשיך ולבצע הטמעה בתקופות היובש ובעיקר בקיץ בלי לאבד הרבה מים. צבע הענפים הצעירים מכסיף ואילו הענפים הבוגרים בצבע ירוק כהה.

רתם המדבר – מראה כללי בעת שיא הפריחה. צילם: שיר ורד ©

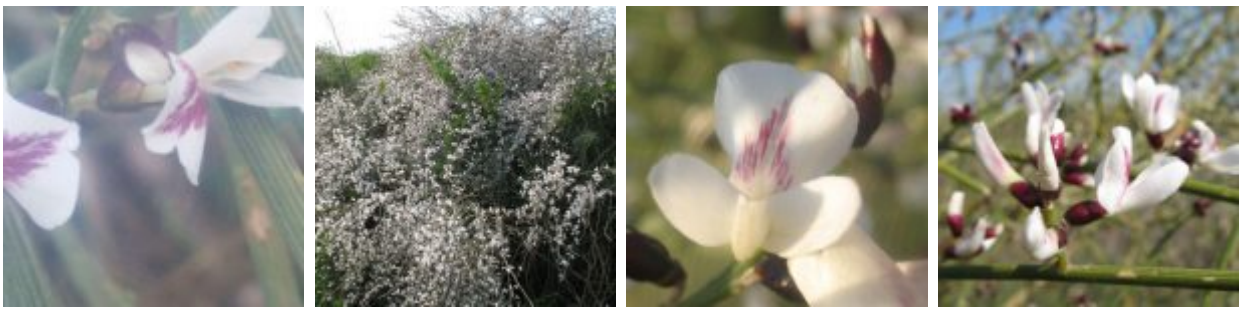
עלי הרתם צרים ומכסיפים[4] , אורכם כ-1 ס"מ ורוחבם כ-2 מ"מ. העלים מלבלבים בסיום

הפריחה [4] ונושרים לקראת הבשלת הפרי. **לרתם המדבר** מערכת שורשים "כפולה": שורשים שטחיים המתפשטים אופקית בשכבת הקרקע העליונה ושורשים שיפודיים מעמיקים המגיעים לעתים עד לעומק של 20 מטר. השורשים השטחיים קולטים מים משכבת הקרקע העליונה בחולות ובואדיות בטרם יחלחלו לעומק ואילו השורשים המעמיקים מגיעים לעומק ומאפשרים ניצול מים מהשכבות שבעומק ולעגן את הצמח היטב בקרקע. גובהו של השיח תלוי בגילו ובהמצאות מספיק מים בעומק הקרקע.

רתם המדבר
מימין - ענפים רותמיים עם ניצני פרחים. בהגדלה נראים חריצי האורך שבהם שקועות הפיוניות (לחצו על התמונה להגדלה). צילם: גדי פולק ©
משמאל- ענפים בשלב הפרי הירוק. נראים עלים שלבלבו (לחצו על התמונה להגדלה). צילם: ישי שמידוב ©

ל**רתם המדבר** פרחים פרפרניים אופייניים בעלי כותרת לבנה עם כתם סגול או עורקים סגולים על גבי המפרש. אורך הפרחים כס"מ אחד או קצת יותר. הפרחים יוצאים מענפי הצמח באשכולות צפופים של עד 10 פרחים. לפרחים עוקץ קצר של מספר מילימטרים. הגביע דו-שפתני, צבע עלי הגביע סגול. זירי האבקנים לבנים מאוחים לצינור, צבע המאבקים קרם עד צהוב.

רתם המדבר. צילם: שיר ורד ©

לפי הסדר מימין לשמאל: 1. הגביע דו שפתני וצבעו סגול; 2. הכותרת פרפרנית לבנה ועל המפרש עורקים סגולים; 3. אשכולות הפריחה מפוזרים לאורך ענפי הצמח; 4. הענפים הצעירים ירוקים מכסיפים בעלי חריצי אורך עמוקים . זירי האבקנים לבנים מאוחים לצינור, צבע המאבקים קרם עד צהוב

להגדלה – לחצו על התמונות

הפריחה מתחילה לעתים כבר בחצי השני של חודש דצמבר ושיאה בחודשי ינואר-פברואר ודועכת במרץ.
הפרי של הרתם הוא תרמיל פחוס קצר ומחודד בצבע חום המכיל זרע יחיד[5]. צבע הזרע צהוב. התרמיל בדרך כלל איננו נפתח מעצמו, הוא נאכל ע"י יונקים והזרע המופרש לאחר שעבר את מערכת העיכול שלהם מוכן לנביטה. בתרמילים שלא נאכלו נרקבות קשוות התרמיל לאחר גשמי החורף הבא. רק לאחר מכן הזרע ינבוט ויצמיח שיח חדש.

רתם המדבר

מימין – פירות. הפרי תרמיל פחוס ומחודד בראשו. העלים כבר נשרו , אך ניתן להבחין בשרידי בסיסי העלים. צילם: שיר ורד ©

משמאל – זרעים. צילם: גדי פולק ©

לחצו על התמונות להגדלה

הרתם גדל בארץ בשטחים חוליים בנגב במישור החוף, בקרקעות שונות במדבר ובספר המדבר כולל מזרח השומרון ודרום הגולן. פרטים בודדים או קבוצות קטנות גדלים באתרים מופרים גם באזורים ים תיכוניים מובהקים כגון בצידי כביש ירושלים תל אביב עד לאזור לטרון וכן בכרמל הנמוך.

רוב חלקי הצמח ובייחוד זרעי הצמח, רעילים ומסוכנים למאכל אדם, אך אינם מזיקים לבעלי חיים מסוימים כמו עזים. משורשי הצמח נהוג להכין פחמים וגחלים. תכונה זו כבר הוזכרה במקורותינו (בראשית רבה) "מעשה ברותם אחד שהציתו בו את האור והיה דולק שמונה עשר חודש, חורף וקיץ וחורף". במדבר יהודה נמצאו מספר רב של מפחמות אשר שרידי הפחמים שנמצאו בהם מעידים כי חומר הגלם העיקרי שלהם היה שורשי הרתם.

הרתם ידוע מקדמת דנא כצמח מרפא למגוון רב של פציעות ומחלות והשימוש בו כצמח רפואי היה נפוץ הן אצל הבדווים והן אצל היהודים במדינות ערב מעיראק במזרח ועד מרוקו ותוניס במערב.

הסוג רתם מונה 4 מינים, שניים מהם בעלי פרחים לבנים ושניים בעלי פרחים צהובים. בארץ גדל רק **רתם המדבר** שפרחיו לבנים. מיני הסוג גדלים בעיקר בצפון אפריקה, מזרח הים התיכון ודרום אירופה. בוטנאים רבים מכלילים את הסוג רתם תחת הסוג הגדול יותר רתמה. שם הסוג המדעי וכן שם המין המדעי, ניתן לו בעקבות שמו העברי הקדמון. שם זה מוזכר לראשונה בספר מלכים א, המתאר את בריחתו של הנביא אליהו מפני המלך אחאב ושם מציין הפסוק: "והוא הלך במדבר דרך יום ויבא וישב תחת רתם אחת". תואר שם המין העברי ניתן לו בגלל בית גידולו העיקרי בארץ – מדבר וספר.
כפי הנראה מקור שמו העברי הקדום של הרתם הוא שורשיו העמוקים הרותמים את חולות המדבר ומאפשרים לצמח להשאר במקומו למרות הרוחות העזות הסוחפות את חולות המדבר. ל**רתם המדבר** ישנה תכונה של גבעולים ירוקים כל השנה ועלים קטנים הנושרים לאחר תקופת הפריחה הקצרה . תכונה זו הפכה למושג בוטני הקרוי רותמי ומתאר שיחים בעלי ענפים ירוקים ומטמיעים , חסרי עלים או בעלי עלים קטנים.

רתם המדבר הוא צמח מוגן.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: ורד ש 2017 רתם המדבר Retama raetam – צמח חודש טבת תשע"ח, צמח החודש העברי, כתב-עת "כלנית" מספר 4.

רתם המדבר Retama raetam – צמח חודש טבת תשע"ח